

68 Matthiesen 1913, s. 125.

69 Livoni 1890, s. 107.

70 Matthiesen 1915, s. 177.

71 Matthiesen 1924, s. 57-58.

72 Matthiesen 1915, s. 214.

73 Ibid., s. 271.

74 Ibid., s. 247-248.

75 Ibid., s. 247.

76 Manger 1780, s. 58.

77 Matthiesen 1924, s. 234.

78 Matthiesen 1915, s. 245-246.

79 Ibid., s.240.

Zusammenfassung

Der Artikel beschäftigt sich mit den alten Obstsorten, die im Herzogtum Schleswig, und zum Teil auch in Holstein entstanden sind. Er untersucht als erstes, welche Personen im 18. Jahrhundert für die Auswahl und Beschreibung von Obstsorten verantwortlich waren. Welche Sorten waren für sie wichtig, und haben sie auch Sorten erwähnt, die aus der Region stammen könnten – die in der Region aus Kernen entstanden sind? Hierbei werden auch jüngere Quellen aus dem 19. und den ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts herangezogen, um festzustellen, ob es tatsächlich Sorten gab, die als Schleswigsche Sorten aufgefasst werden können.

Anhand der zu jeder Sorte vorhandenen Informationen wird untersucht, ob einige von ihnen noch existieren bzw. ob es dem Autor bei seinen Besuchen in vielen alten Obstgärten gelungen ist, einige der als verschwunden gegoltenen Obstsorten wiederzufinden. Dies wird nach Einschätzung von Pomologen aus Deutschland und Dänemark, in einigen Fällen bestätigt.

Medicinalinspektøren – et nyt embede i hertugdømmet Slesvig 1853 til 1864

AF JOHANNES BRIX

Indtil Tre-årskrigens afslutning og fredstraktatens vedtagelse i 1852 havde det medicinske fakultet ved Kiels Universitet været omdrejningspunktet for sundhedsvæsenet i hertugdømmerne Slesvig og Holsten såvel på det medicinske som det sundhedsadministrative område. Krigens afslutning medførte, at mange af de politiske bånd mellem Slesvig og Holsten bortfaldt. Blandt andet ophørte Slesvig lovgivningsmæssigt med at være knyttet til det medicinske fakultet i Kiel. I stedet blev sundhedsvæsenet i Slesvig reguleret med en forordning af 19. december 1852, som rummede en række nyskabelser, hvor den mest markante nok var etableringen af en stilling som medicinalinspektør. Medicinalinspektøren skulle virke i en region, hvor der netop havde været krig, hvor en stor del af befolkningen ikke magtede det danske sprog og hvor lægestanden i betydeligt omfang var præget af et slesvig-holstensk sindelag.

Indledning

De politiske og administrative forhold i hertugdømmerne har historisk set været komplekse, hvilket også har afspejlet sig på det sundhedsfaglige område. Her var man allerede i begyndelsen af 1800-tallet opmærksom på, at lovgivningen på området var af en sådan art, at der snarest burde ske ændringer. Disse skete imidlertid først ved Tre-årskrigens afslutning, hvor Slesvigs administration blev adskilt fra Holstens. Dermed mistede det medicinske fakultet ved universitetet i Kiel sin rolle som sundhedsfagligt centrum for hertugdømmet Slesvig. I stedet blev der den 19. december 1852 bekendtgjort en lovgivning, som kun var gældende for sundhedsvæsenet i hertugdømmet Slesvig.¹ En opsigtsvækkende nyskabelse var etableringen af medicinalinspektørstillingen, som skulle være en ledende sundhedsadministrativ stilling med hovedsæde i Flensborg.

Den første og eneste medicinalinspektør blev lægen dr.med. Peter Anton Schleisner (1818-1900), som blev udnævnt i 1853. Schleisner var i lægefaglige kredse kendt for sine bemærkelsesværdige epidemiologi-

Portrætfoto af Peter Anton Schleisner (1818-1900). Kilde: privat foto.

ske arbejder. Derimod er vores viden om hans administrative erfaring på ansættelsestidspunktet meget sparsom. I biografierne om Schleisner har hans tid i Flensborg stort set ikke haft skribenternes bevågenhed. De seneste årtier har man til gengæld set enkelte engelsksprogede artikler skrevet af skandinaviske forfattere, der udelukkende beskæftiger sig med medicinske aspekter af Schleisners karriere.² Dette til trods for, at der næppe er tvivl om, at stillingen som medicinalinspektør i samtiden blev anset som særdeles krævende og magtfuld.

Det er ikke hensigten med denne artikel at give en detaljeret beskrivelse af Schleisners liv, idet denne kan findes i f.eks. *Ugeskrift for Læger* fra 1900 og *Dansk biografisk Lexikon* fra 1901.³ I nyere tid er der en biografi i *Dansk biografisk Leksikon* fra 1983, skønsnæssig den sidste og nok også den mest omfattende. Af hele biografien er det kun en ganske lille del, der omtaler de 11 år som medicinalinspektør. Da de biografiske forhold, undtagen tiden i Flensborg, således synes velbelyste, har jeg koncentreret mig om Schleisners embedsførelse fra udnævnelsen som medicinalinspektør i 1853, indtil han måtte forlade Flensborg pga. krigen i 1864. Dog suppleret med et lille biografisk rids af personen og hans karriere både før og efter tiden i Slesvig.

Formålet med artiklen er således, at belyse Schleisners virke i Slesvig med baggrund i såvel den eksisterende lovgivning som de cirkulæreskrivelser, der udgik fra medicinalinspektørembedet. Ud over opfyldelsen af de opgaver som embedet officielt indebar, påtog Schleisner sig også en opgave af mere politisk karakter, som slesvig-holstenske orienterede læger kaldte for "Dänisierung". Denne aktivitet blev støttet fra politisk side i København og lå helt på linje med regeringens syn på, at illoyale slesvig-holstenske embedsmænd skulle straffes. Konkret kunne det på sundhedsvæsenets område indebære afskedigelser af physici (embedslæger) og andre offentligt ansatte medicinalpersoner, der under Tre-årskrigen havde støttet den slesvig-holstenske løsrivelsesbevægelse og dermed udvist en illoyal optræden over for den danske konge og helstaten. Mange slesvig-holstensk sindede læger anså Schleisner som en af hovedpersonerne bag udrensningerne i sundhedsvæsenet, til trods for, at de var påbegyndt, før Schleisner havde tiltrådt sin stilling i 1853.

Den centrale medicinalforvaltning og nytænkningen med forordningen af 19. december 1852

Den centrale administration af hertugdømmernes sundhedsvæsen i København har ført en omtumlet tilværelse. Oprindeligt hørte Hertugdømmerne forvaltningsmæssigt under Tyske Kancelli, som havde hovedsæde i København. I 1806 ændrede det navn til Slesvig-holstenske Kancelli og fra 1816 blev det kaldt Slesvig-holsten-lauenburgske Kancelli. Dette blev dog opløst i 1848. Tidsrummet 1848 til 1852 var meget turbulent og præget af Tre-årskrigen, hvor krigshandlinger blev afløst af våbenhvileperioder. I størstedelen af denne periode var hertugdømmerne på dansk side underlagt en regeringskommission, som den 9. marts 1851 blev afløst af Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig. Ministeriet erstattede desuden den slesvig-holstenske regering på Gottorp Slot. Det var opdelt i tre departementer, hvor medicinalvæsenet hørte under 1. Departement.⁴ Efter afståelsen af Slesvig til Preussen i 1864, blev ministeriet nedlagt.

Som omtalt kom der den 19. december 1852 en forordning, der rummede en række nyskabelser på sundhedsområdet. Den nye lovgivning indeholdt tre hovedelementer, nemlig at antallet af physicitsdistrikter i hertugdømmet Slesvig blev øget fra 12 til 17, at der blev etableret et nyt kongeligt sanitetskollegium, der udelukkende skulle beskæftige

sig med sundhedsfaglige forhold i hertugdømmet Slesvig, samt at der blev oprettet en helt ny stilling som medicinalinspektør. De nye instanser var under overopsyn af Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig og afløste samtlige de aktiviteter, det tidligere sanitetskollegium i Kiel havde udført. Kollegiet i Kiel kunne fortsætte sit virke, men kun for Holsten. Institutionerne i Slesvig blev samlet i Flensborg. Nedenfor er på nudansk anført de paragraffer, der vedrørte det nye embede som medicinalinspektør.⁵

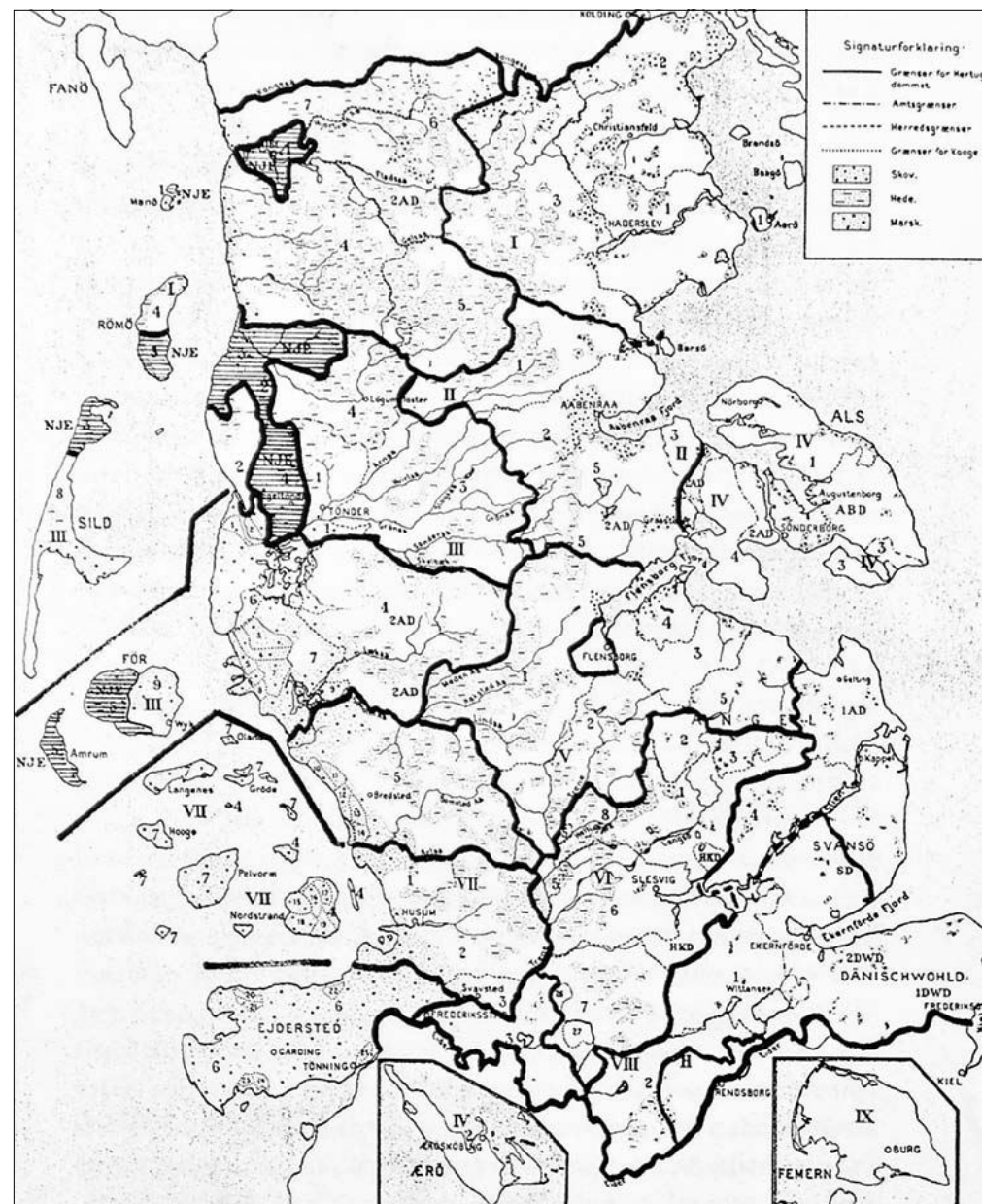
§1. Samtlige forretninger vedrørende medicinalvæsenet, der tidligere iflg. patent af 25.maj 1804 hørte under sanitetskollegiet, skal for fremtiden være under overopsyn af Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig og varetages dels af Det Kongelige Sanitetskollegium for Hertugdømmet Slesvig i Flensborg dels af en nyudnævnt medicinalinspektør.

§5. Medicinalinspektøren udnævnes af kongen, som betaler hans løn. Han er direkte underlagt Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig og skal have sin bopæl i Flensborg. På alle tjenesterejser nyder han foruden fri befordring også diæter.

§6. Medicinalinspektøren skal føre opsyn over samtlige medicinalanstalter og medicinalpolitiet i hertugdømmet Slesvig. Ligeledes skal alle myndigheder henvende sig til medicinalinspektøren i administrative anliggender.

§7. Medicinalinspektøren skal sammen med et lægekyndigt medlem af sanitetskollegiet afholde physicatseksamen samt de prøver, der er nødvendige for at opnå retten til virke som behandler af såvel indvortes som udvortes sygdom/skader. Desuden skal han sammen med et farmaceutisk medlem af sanitetskollegiet afholde apotekerseksamen samt prøven for apotekermedhjælpere samt personer, der ønsker at forhandle enkelte lægemidler samt undersøge såvel apotekernes som materialisternes varelager.

I dag vil man nok undre sig over, hvor sparsom lovgivningen var for dette trods alt magtfulde og komplekse embede. Formuleringerne i forordningen fra 1852 var så uklare og flertydige, at nogle myndigheder og samarbejdspartnere ikke tolkede lovgivningen efter hensigten, særligt vedrørende afgrænsningen af arbejdsopgaverne mellem de to nyetablerede instanser. Især synes det at have voldt vanskeligheder at skelne mellem de rent administrative opgaver, som hørte til medicinalinspektørens virkeområde, og så de medicinske problemstillinger, der skulle behandles af sanitetskollegiet. Endvidere var der åbenbart også nogle vanskeligheder med at forstå, at medicinalinspektøren var den

Kort over Slesvig med de 17 physicatdistrikter, som blev oprettet med forordningen af 19.12.1852. Det var her Schleisner havde sit virkeområde.
Kilde: Dansk Medicinhistorisk Årbog 1986.

øverste embedsmand på det sundhedsadministrative område i Slesvig og at han refererede direkte til ministeriet i København. For at undgå misforståelser kom der derfor et supplerende cirkulære i 1855, der præciserede ovenstående forhold.⁶

Fra læge til medicinalinspektør

Ved udnævnelsen som medicinalinspektør i 1853 var Peter Anton Schleisner 35 år gammel. Han var født 1818 i Kongens Lyngby ved København. Efter studentereksamen påbegyndte han lægestudiet i København, som han afsluttede i 1842. Allerede i sin tid som student viste han videnskabelige evner, idet han fik publiceret en artikel i *Ugeskrift for Læger*.⁷ Efter bestået eksamen virkede han som reservemedicus ved Almindeligt Hospital i København. Grundet sine faglige færdigheder blev han i 1847, i en alder af 29 år, udsendt til Island for at bekæmpe en stor dødelighed blandt især nyfødte børn som følge af stivkrampe. Således var dødeligheden 600-740 for 1000 nyfødte børn. Schleisner fik vendt udviklingen, så der kun døde ca. 50 pr. 1000 nyfødte, hvilket han naturligvis modtog megen ros for.⁸

Stivkrampe hos spædbørn var en bakteriel sygdom (neonatal stivkrampe) og skyldtes, at det nyfødte barn blev inficeret pga. af urene fødselsforhold. Tilstanden er i dag meget sjælden. Den er således ikke set i Danmark de sidste mange år. Schleisners behandling var såre simpel, idet han smurte barnets navle ind i perubalsam. Derudover gjorde han en anden iagttagelse, der ligeledes skulle få stor betydning, idet han kunne påvise, at en betydelig del af de islændinge, der var plaget af leversygdomme, var smittet af en parasit. Efter at være vendt hjem til Danmark i 1848 promoverede Schleisner til dr. med. med en afhandling, der havde titlen "*Forsøg til en Nosographi af Island skrevet for den medicinske Doktorgrad*".⁹ I øvrigt den første medicinske disputats ved Københavns Universitet på dansk. Tidligere havde man disputeret på latin.

Schleisner beskæftigede sig meget med epidemiologiske problemstillinger og især med den betydning og hjælp en ny videnskab, nemlig statistikken kunne bidrage med. I 1851 blev han udnævnt til distriktslæge i København. I årene 1851 til 1852 var han på studierejse i Frankrig og England. I 1853 fik han titel af justitsråd og Ridder af Dannebrog og blev samme år udnævnt til medicinalinspektør i Slesvig.

En af de mest markante begivenheder i Schleisners sidste tid som medicinalinspektør var, at han blev tilkaldt til Frederik VII's (1808-1863)

dødsleje på Glücksborg Slot, hvor kongen døde den 15. november 1863. Schleisner blev tilkaldt få dage, før kongen udåndede, da han var den højest rangerende embedsmand i sundhedsvæsenet i hertugdømmet. Schleisner skriver i en bog om tiden i Flensborg, at kongen led af "vandre rosen", som er en bakteriel hudsygdom. Desuden led kongen af den "Brightske Sygdom", som var en alvorlig nyresygdom, der kunne optræde såvel kronisk som akut og medføre hævelse såvel i fødder som ben og at patienten desuden udskilte protein i urinen.¹⁰ Det skal dog anføres, at kongen yderligere led af en række andre sygdomme. Behandlingen stod kongefamiliens livlæger for, nemlig prof. justitsråd dr.med. Johan Jacob Georg Lund (1801-1887) og professor etatsråd dr.med. Johan Christian August Bock (1813-1879). Disse havde begge været i Glücksborg i nogen tid og udstedte også kongens dødsattest.¹¹

Medicinalinspektørens arbejdsområder

Vores kendskab til, hvilke arbejdsområder en medicinalinspektør konkret beskæftigede sig med ud over det, der er antydnet i lovgivningen, er begrænset. Embedet kendes ikke i dag og det eksisterede kun i den korte periode fra 1853 til 1864. I nogle af de følgende afsnit omtales enkeltstager, der fik Schleisner til at udarbejde cirkulæreskrivelser. Disse kan benyttes til at vise, hvilke konkrete problemer han arbejdede med og anså som så betydningsfulde, at det var nødvendigt at udsende bestemmelser derom.

De fleste arbejdsområder var af administrativ art. Lokale samarbejdspartnere var distriktsphysici og de praktiserende læger. Ud over et omfattende arbejde med at sikre overholdelse af gældende love, forventede man, at medicinalinspektøren skulle sørge for ordentlige forhold på en række offentlige institutioner. Her kan nævnes fængsler, fattiggårde, sindssygeanstalter, apoteker og sygehuse. Dette kontrollerede Schleisner ved blandt andet personligt at aflægge institutionerne et besøg og foretage inspektioner, der skulle sikre, at de hygiejniske forhold var i orden, herunder f.eks. at maden var lødige og tilstrækkelig.¹² Man forventede endvidere, at han førte tilsyn med lægerne, kirurgerne, apotekerne, apotekspersonale, jordemødrene og andet sundhedspersonale, i alt skønsmæssig 400 personer. Konstaterede mangler skulle rettes. Dette kunne være bekosteligt og da pengene ikke altid var tilstrækkelige, kunne det medføre konflikter mellem medicinalinspektøren og institutionerne og klager over hans virke, især da institutionerne var uvante

med at blive kontrolleret.¹³ Yderligere skulle medicinalinspektøren som omtalt nedenfor også føre opsyn med karantænestationerne i Slesvig.

Et væsentligt arbejdsområde var, at Schleisner skulle stå for physicateksamen i hertugdømmet Slesvig. Physicateksamen for hertugdømmerne kunne man fra 1804 aflægge ved det Kongelige Sanitetskollegium i Kiel.¹⁴ Med forordningen i 1852 blev der åbnet for, at man kunne bestå physicateksamen i Flensborg. I henhold til denne bestemmelse blev den første eksamen afholdt den 12. oktober 1853 i Flensborg under ledelse af medicinalinspektøren og et lægekyndigt medlem af Sanitetskollegiet. Ved disse prøver var kravene, at kandidaterne skulle besvare to skriftlige opgaver. Den ene dag drejede det sig om medicinske emner, den anden dag var emnet retsmedicin. Efterfølgende skulle en mundtlig prøve bestås.¹⁵

Indberetninger ved infektionssygdomme

Infektionssygdomme var nok den største udfordring, sundhedsvæsenet stod overfor i Europa i midten af 1800-tallet. Således var der en koleraepidemi i København fra 11. juni til 1. okt. 1853, hvor ikke mindre end 4743 af byens 130.000 indbyggere døde.¹⁶ Det var medicinalinspektørens opgave at stoppe spredningen af infektionssygdomme og holde overopsyn med karantænestationerne i Slesvig. Karantæne vil sige midlertidig isolering af mennesker eller dyr, som kunne være syge eller under mistanke for at have en smitsom sygdom som f.eks. pest, kolera eller tyfus. Det var et meget ansvarsfuldt arbejde. Schleisner havde direkte kontakt med karantænedirektionen i København, der skulle sikre en hurtig og central indgriben ved mistanke om epidemisk sygdom.¹⁷ Selvom der var et koleraudbrud i Hamborg i 1859 forblev hertugdømmet Slesvig forskånet for store epidemier i Schleisners tid som medicinalinspektør.¹⁸

Allerede fra begyndelsen af 1800-tallet var der med patent af 25. maj 1804 bestemmelser, der bekendtgjorde, at læger der opdagede infektiose sygdomme i deres virkeområde, skulle indberette dette til sanitetskollegiet i Kiel.¹⁹ Systemet var trægt og indberetningerne mangelfulde, idet de ofte kom meget sent i sygdomsforløbet og mange data var utilstrækkelige.

Fra 1853 skulle indberetningen ske til medicinalinspektøren, hvorefter han beordrede de relevante forholdsregler med henblik på at stoppe spredningen. Dette system var ligeledes trægt og her viste det sig også

hurtigt, at det var vanskeligt at få lægerne til at indberette relevante data tilstrækkeligt hurtigt og være præcise og omhyggelige med deres angivelser. Der udkom derfor den 20. maj 1858 en cirkulæreskrivelse fra medicinalinspektøren, der blandt andet præciserede, at alle praktiserende læger var forpligtet til at anmelde udbrud af infektionssygdomme. Schleisner forventede, at lægerne ugentlig indberettede, hvor mange personer der var angrebet af sygdommen, samt hvor de boede, med angivelse af by, gade nr. og kvarter og på landet i hvilken landsby. Endvidere skulle eventuelle dødsfald indberettes.²⁰

Allerede den 13. august 1858 kom atter en cirkulæreskrivelse fra medicinalinspektøren, idet physici åbenbart heller ikke var tilstrækkeligt omhyggelige med at indberette anmeldelsespligtige sygdomme. Heri opfordrede Schleisner physici til at indberette de relevante oplysninger vedrørende infektionssygdomme samt en række andre sygdomme. Cirkulærerne tyder på, at Schleisner næppe har været tilfreds med lægernes samarbejde ved infektionssygdomme, idet indberetningerne ofte var mangelfulde og indberetningssystemet øjensynligt ikke fungerede efter hensigten.²¹

Apotekerne og medicinalinspektøren

Med oprettelsen af medicinalinspektørstillingen skete der også en række ændringer på det farmaceutiske område. Blandt andet ændredes physicateksamen, således at de læger, der efterstræbte disse stillinger, nu ikke længere skulle eksamineres i farmaceutiske emner. Apotekervisitatser ville fremover kun blive foretaget af medicinalinspektøren og et farmaceutisk medlem af Sanitetskollegiet og ikke længere af den lokale physicus. Desuden ville apotekervisitatserne fremover blive anmeldt i forvejen og ikke som hidtil være uanmeldte. Apotekervisitatser var kontrolforanstaltninger myndighederne iværksatte for at undersøge, hvorvidt apoteket blev drevet på en ordentlig måde, såvel som at sørge for, at medikamenter ikke var for gamle og at priserne var i orden. Endvidere skulle de sikre at personalet var ordentlig uddannet. Officielt var baggrunden for denne ændring, at physici med den nye eksamen ikke længere havde tilstrækkelig viden til at kunne foretage apotekervisitatser på faglig betryggende vis. Sandsynligvis var baggrunden dog i lige så høj grad en nagende tvivl om, hvor uholdt visitatserne kunne være, når physicus og apotekerne ofte boede i samme by og formentlig har kendt hinanden.²²

Medicinalinspektøren blev involveret i andre aspekter af det farmaceutiske område. Således skulle han sammen med et farmaceutisk medlem af Sundhedskollegiet stå for apoteksassistenteksamen.²³ Det var også pålagt apotekerne at rapportere fravær til *physici*, der efterfølgende meddelte det til medicinalinspektøren. Den skriftlige meddelelse skulle indeholde informationer om rejsens formål og varighed.²⁴

Sager om etablering af nye apoteker kunne også ende på Schleisners bord. I 1858 fik han forelagt en sag, der var blevet rejst af en kreds af beboere i Bevtøft, der støttede lægen Rasmus Lauritzen Krügers (1814-1889) bestræbelser for at måtte nedsætte sig som både apoteker og praktiserende læge i Bevtøft, hvor han i øvrigt også var født. Han hørte til en kendt familie på egnen, idet faderen Andreas Krüger, der var død i 1823 havde været krovært i Bevtøft. Broderen Hans A. Krüger var kendt i bredere kredse, idet han var aktiv i dansk politik. Således var han fra 1841 til 1863 medlem af Den Slesvigske Stænderforsamling kun afbrudt af perioden 1848 til 1850. Fra 1856 til 1864 var han medlem af Rigsrådet for den danske helstat. Hans politiske karriere fortsatte i 1867, da Slesvig blev preussisk. Her blev han valgt til både Den Preussiske Landdag og Den Tyske Rigsdag.²⁵

Næsten samtidig med at Rasmus Krüger nedsatte sig som læge i Bevtøft, hvilket skete uden problemer, ansøgte han om lov til at etablere et apotek, subsidiært et apoteksudsalg i Bevtøft. Beliggenheden var egentlig god, idet der var langt til apotekerne i Ribe, Tønder, Haderslev og Åbenrå. Sagsbehandlingen af dette andragende skete hos medicinalinspektøren og medførte en langvarig korrespondance. Således skulle apotekerne i Haderslev, Åbenrå, Tønder og Ribe komme med udtalelser vedrørende det hensigtsmæssige i at placere et apotek i Bevtøft. Dette kunne Schleisner, som forventeligt, have sparet sig. Ingen apoteker var naturligvis interesseret i at få en konkurrent. Deres argumentation gik da også på, at deres omsætning ville kunne falde endda dramatisk, såfremt der blev etableret et nyt apotek eller apoteksudsalg, hvorfor apotekerne naturligvis frarådede etableringen. I realiteten kunne Schleisner have gjort sagsbehandlingstiden meget kort. Det stod krystalklart i lovgivningen, at det var ulovligt, at en læge ejede og drev et apotek, så allerede her havde han grundlag for at afvise Krügers ansøgning.²⁶ Man kan undre sig over, hvorfor Schleisner brugte så mange ressourcer på en sagsbehandling, der egentlig var meget let, idet lovgivningen var klar. En oplagt mulighed var, at broderens fremtrædende politiske stilling gjorde, at Schleisner ønskede en sikker og bred

opbakning til sit afslag til Krüger. Rasmus Krüger søgte ligeledes om at få et tilskud fra den kongelige kasse med henblik på økonomisk "startstøtte" til etablering af praksis i Bevtøft. Den fik han heller ikke. Krüger opretholdt ikke sin lægevirksomhed i Bevtøft ret længe, idet han efter kort tid flyttede praksis til Toftlund og senere til Skærbæk og Visby.²⁷

Schleisner beskæftigede sig endvidere med emner af det farmaceutiske område, man måske vil betegne som mindre betydningsfulde. I 1855 kom der således et cirkulære fra medicinalinspektøren, der omhandlede problemer relateret til receptskrivningen. Dermed var det fremover ikke tilladt at skrive recepter i apotekernes officin, hvor en uformel snak mellem læge og apoteker måske kunne animere lægen til at udskrive mere medicin end nødvendigt.²⁸ Yderligere måtte recepterne ikke skrives med blyant for at undgå, at der efterfølgende kunne foretages rettelser i ordinationen og lægerne skulle undgå at påføre oplysninger om, at der måtte ske en genudlevering på baggrund af den samme recept.²⁹ På det farmaceutiske område forsøgte man altså også at samle magten hos Schleisner, der som topembedsmand utvivlsomt har haft meget et se til.

Ophævelse af biennium

Kiels Universitet var blevet etableret i 1665 af hertug Christian Albrecht (1641-1694). Biennium var en bestemmelse, der vedrørte besættelsen af embeder i Slesvig-Holsten og blev gældende lov fra 1. februar 1768. Ifølge denne skulle man være født i Slesvig-Holsten og have studeret mindst to år ved Kiels Universitet for at kunne få ansættelse i hertugdømmerne. Det var dog ikke nødvendigt, at man promoverede ved universitetet i Kiel. En kendsgerning var, at næsten ingen læger uddannet i København virkede i hertugdømmerne, og omvendt var der kun meget få, med uddannelse fra Kiel, der virkede i kongeriget.

På baggrund af de politiske forhold i Slesvig efter Tre-årskrigen, var det ikke ønskeligt for danske myndigheder at opretholde det eksisterende biennium. Friedrich Ferdinand Tillisch (1801-1883), der var kgl. kommissær og fra 1851 tillige minister for Slesvig, ophævede derfor hele ordningen for hertugdømmet Slesvig allerede i 1850 – dvs. før Schleisner tiltrådte stillingen som medicinalinspektør.³⁰ Med ophævelsen af biennium var det lovgivningsmæssige grundlag for at ansætte læger i hertugdømmet Slesvig med uddannelse fra København, bragt i orden, hvilket var en forudsætning for gennemførelsen af den såkaldte

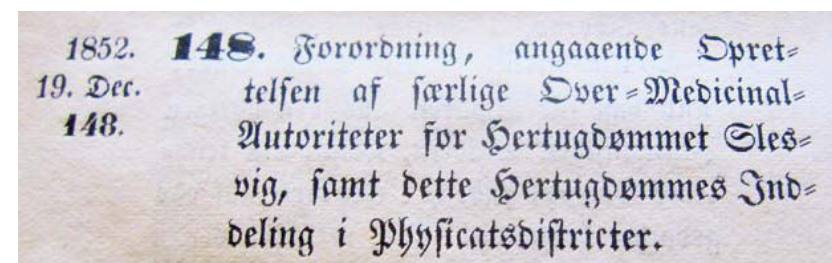
”Dänisierung” af lægestanden i Slesvig. Der var altså tale om en politisk beslutning, som gav Schleisner mulighed for at prioritere læger fra kongeriget, da han senere overtog stillingen som medicinalinspektør. Tillisch havde i øvrigt foreslået et nyt biennium, denne gang gældende for universitetet i København således, at alle skulle have studeret mindst to år ved Københavns Universitet for at opnå fortrinsstilling ved besættelsen af embeder i Slesvig. Forslaget vandt dog ikke gehør i statsrådet.³¹

Den nationale tvist og afskedigelserne

Perioden 1848 til 1864 var en usikker tid for embedsmændenes vedkommende, idet deres nationale sindelag havde stor betydning for, om de kunne beholde deres arbejde. Som eksempel kan nævnes, at der allerede i perioden indtil udgangen af 1850 i Slesvig blev afskediget 65 personer ansat i kirken, 50 i civiladministrationen, 57 i retsvæsenet, 22 fra købstædernes skoler, 21 fra toldvæsenet, 20 fra administrationen af skovene og 8 fra postvæsenet. I alt 243 slesvig-holstenske embedsmænd.³²

Spørgsmålet om, hvorvidt man efter Tre-årskrigen skulle afskedige alle de slesvig-holstensk sindede embedsmænd, der indtil da havde virket i hertugdømmet Slesvig, var kontroversielt og blev diskuteret ivrigt. Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig i København, anført af ministeren Tillisch, plæderede for en hård kurs over for de i deres øjne illoyale embedsmænd i Slesvig. Det gjaldt også på sundhedsområdet.³³

Kendte danske politikere i Slesvig forfægtede også en hård linje over for slesvig-holstenske embedsmænd. Som eksempel havde Laurids Skau, der var en af de mest fremtrædende fortalere for danske interesser i Slesvig, den mening, at det ville være den største dårskab at lade slesvig-holstenerne beholde deres embeder.³⁴ Der skulle ”ryddes op” i embedsstanden og det gjaldt også de læger, der havde erhvervet deres uddannelse ved tyske universiteter, uagtet om de var fagligt kompetente og vellidte. Især har interessen været rettet mod dem, der var uddannet i Kiel og her meget vel kunne være blevet påvirket af den slesvig-holstenske tankegang. Med afskaffelsen af biennium i 1850, var vejen banet for, at disse læger kunne udskiftes med danske. Enkelte læger nægtede efter krigens afslutning at underskrive en troskabserklæring over for den danske monark, hvilket også fik konsekvenser. I alt var der som nævnt 12 physici i Slesvig frem til indførelsen af den nye

Medicinalinspektørens funktion er nedfældet på såvel dansk som tysk i forordningen fra 19.12.1852. Kilde: Chronologisk lovsamling.

forordning i 1852. Af disse blev 11 afskediget af de danske myndigheder i tiden efter Tre-årskrigen. Kun Jacob Friedrich Heinrich Kaestner (?-1870) på Femern kunne fortsætte sit virke. Efterfølgende blev han heller ikke afskediget af de tyske myndigheder i 1864.

En dramatisk sanktionsmulighed var at udvise dem, der ikke havde opført sig loyalt under Tre-årskrigen enten for en periode eller for bestandig. To læger blev således udvist af hertugdømmet Slesvig for bestandig, hvilket dog skete, før Schleisner tiltrådte stillingen som medicinalinspektør.³⁵ Den ene var Joseph Alexander Marcus fra Haderslev (1809-1875).³⁶ Den anden var N.F.A.P. Hansen (1803-?), som boede i Slesvig. Han havde været konstitueret physicus i Slesvig fra 1826 til 1837. Efter udvisningen boede han i Elmshorn.

Udfordringer ved afskedigelserne

Som beskrevet blev tiden efter Tre-årskrigen benyttet til at afskedige embedsmænd på sundhedsområdet, der ikke var dansksindede, og til at fjerne de juridiske hindringer for at ansætte læger uddannet i København. Det kunne imidlertid være forbundet med en del udfordringer at afskedige lægerne. For det første kunne de nationale tilhørsforhold være særdeles komplekse i Slesvig, selv inden for samme familie, hvilket familien Dircks er et godt eksempel på. Lægen Peter Dircks (1781-1861) var i 1806 blevet udnævnt til interimphysicus i Tønder. Han var afholdt som læge, men da han havde et slesvig-holstensk sindelag, blev han afskediget i 1852. I 1857 blev han udnævnt til dr.med. honoris causa ved Kiels Universitet som en slags kompensation for afskedigelsen.³⁷ Hans søn August Edvard Dircks (1814-1878) blev udnævnt til

physicus i Eiderstedt i 1853 af de danske myndigheder, efter hans fader som omtalt var blevet afskediget af de danske myndigheder året forinden. August Edvard Dircks blev imidlertid afskediget som physicus af de preussiske myndigheder 1864. Han praktiserede derefter i Gram og blev 1876 ansat som "Kreisarzt" i Gram af de tyske myndigheder.³⁸

For det andet var det ikke altid nemt at slippe helt af med de slesvig-holstenske læger. En række af de afskedigede læger fra Slesvig søgte arbejde i Holsten, hvor jobmarkedet dog i realiteten var mættet. Ud over stillingen som physicus fandtes der imidlertid en række andre offentlige stillinger i Slesvig som f.eks. fattiglæger, kommunelæger og landskabslæger. I forbindelse med besættelsen af disse var man i mange lokalsamfund af den opfattelse, at man kunne ansætte den bedst kvalificerede læge uden hensyntagen til nationalt sind. Da det i forvejen var svært at skaffe læger, var de afskedigede physici gode emner til stillingerne. De var ikke blevet fyret på grund af manglende faglige kompetencer og var måske oven i købet afholdte af lokalbefolkningen. Et lignende problem var, at de private selskaber, der drev badestederne på blandt andet Föhr og Sild mente, at de skulle ansætte læger med lokal afstamning i feriesæsonen. Disse selskaber argumenterede med, at de havde brug for tysktalende "Badeärzte" fordi de overvejende tyske badegæster, i tilfælde af sygdom, forventede at kunne få kontakt med en læge, der kunne tale deres eget sprog.

For Schleisner og Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig var det en torn i øjet, at embedsmænd i sundhedsvæsenet, der var blevet afskediget på grund af illoyalitet, kort tid efter kunne blive ansat af en lokal myndighed. Derfor blev det i en skrivelse fra ministeriet bestemt, at en række stillingsbesættelser, f.eks. ved fattiggårde, fremover også skulle godkendes af medicinalinspektøren.³⁹ Det problematiske for Schleisner var imidlertid, at der blandt de lokale ansættende instanser også var dansk-nationale medlemmer, som kunne føle sig desavoueret af Schleisner, ifald han efterfølgende annullerede ansættelsen.

Nyansættelser

I 1852 valgte man, som tidligere nævnt, at forøge antallet af physicans-distrikter i Slesvig fra 12 til 17. Samtidig med denne omlægning havde man afskediget størstedelen af de hidtidige physici i hertugdømmet, og derfor kom Schleisner til at stå for en lang række nyansættelser. Nedenfor er i tabellarisk form udarbejdet en oversigt over physici, der blev an-

sat i hertugdømmet Slesvig i de første år efter Tre-årskrigen afslutning. Tabellen viser i første søjle efternavnet på physicus, dernæst hans bopæl, tidspunkt for udnævnelse, fødested samt uddannelsessted.

Navn	Bopæl	Udnævnt	Født	Uddannet
Kaestner	Burg	03.11.1853	HD	Kiel
Klink	Slesvig	03.11.1853	HD	Kiel
Reimers	Gram	29.11.1853	HD	Kiel
Thomsen	Kappel	29.11.1853	HD	Kiel
Schröder	Sønderstapel	29.11.1853	HD	Kiel
Duseberg	Flensborg Landdistrikt	19.12.1853	HD	Kirurg (Kbhvn)
Beck	Niebøl	19.12.1853	KR	København
Dircks	Tønning	19.12.1853	HD	Kiel
Hauenstein	Bredsted	06.01.1854	HD	Kiel
Ulrich	Tønder	13.01.1854	KR	København
Jespersen	Flensborg by	13.01.1854	KR	København
Madvig	Haderslev	13.01.1854	KR	København
Colding	Ærø	03.02.1854	KR	København
Mathiesen	Sønderborg	16.02.1854	KR	København
Poulsen	Åbenrå	16.02.1854	KR	København
Wasmer	Ekernførde	16.02.1854	HD	Kiel
Hansen	Husum	16.02.1854	KR	Kiel

Af tabellen fremgår det, hvor hurtigt Schleisner fik besat stillingerne og med hvem. Schleisner opnåede i løbet af meget kort tid, at ca. halvdelen af de nyudnævnte physici var uddannet i København, nemlig otte ud af de 17. Her er kirurgen inkluderet. De øvrige ni var uddannet i Kiel. Hvad fødested angik var otte født i Kongeriget og ni i Hertugdømmerne. Samlet set blev syv stillinger besat med læger, der både var født og uddannet i kongeriget.

Schleisner forsøgte at efterleve de krav, der kom oven fra men det var ikke altid nemt for ham, at få de læger til Slesvig, som han mente var de rette til opgaven. Således ville Schleisner helst ansætte læger, der både var født i kongeriget og havde erhvervet deres uddannelse i København, da han anså det for det sikreste, med henblik på at få loyale folk ansat i de ansvarsfulde stillinger som physici i Slesvig. For lægerne,

der hidtil havde boet i Danmark og hovedsagelig i København, har det imidlertid været en meget stor beslutning at flytte til hertugdømmet Slesvig i udkanten af Danmark i en politisk højspændt tid.

Den nye physicatseksamen, som Schleisner havde ansvaret for at afholde i Flensborg, skulle dog være med til at afhjælpe manglen på danske physici i Slesvig. Eksamensprotokollerne viser da også, at der blandt de første 22 kandidater kun var seks, der havde afsluttet deres studium i Kiel.⁴⁰ Langt størstedelen var således uddannet i København. I Schleisners øjne var dette en positiv udvikling. Ved ansættelse af nye physici deltog Schleisner ligeledes. På denne måde erhvervede han et omfattende kendskab til den personkreds, der søgte stillingerne som physicus i Slesvig og havde samtidig stor indflydelse på hvem, der blev ansat. Blandt dansksindede læger, der bestod eksamen hos Schleisner og senere blev ansat i den nordlige del af hertugdømmet kan nævnes Christian Theodor Dahl (1823-1885)⁴¹ og Carl Emil Tolderlund (1813-1898).⁴² Begge virkede i Åbenrå.

Hvad sindelaget angik, kunne det være en udfordring at konstatere, om de udnævnte var 100 % dansksindede embedsmænd. Dette gjaldt både physici, men også medlemmer af Sanitetskollegiet. Et andet problem var, at man til tider måtte gå på kompromis med de lægefaglige kvalifikationer for at få den nationalpolitiske dagsorden gennemført. I forbindelse med besættelsen af physicatembedet i Åbenrå i begyndelsen af 1850-erne var der en korrespondance mellem amtmanden for Åbenrå amt E.S.E. Heltzen (1818-1898) og Tillisch, der viser, at det nationale sindelag havde stor betydning for nyansættelser.⁴³

Således skriver Helzen om den ene ansøger, at "han er en temmelig klodrian som læge, men en dansk mand, der har lidt meget for sin loyalitet og ikke lidt bidraget til at holde befolkningen i ånde". Om de andre ansøgere anfører han, at de havde deres faglige kvalifikationer i orden, men ikke i samme grad ville være en gevinst for danskheden. Sagen blev yderligere kompliceret af, at der blandt ansøgerne var en bror til en kendt politiker, og at den dygtigste læge var jøde. Det var "klodrianen", der endte med at blive udnævnt til physicus.

Det er let at identificere de omtalte personer. Physicus blev Jacob Jørgen Grauer (1810-1875) som i 1836 var blevet uddannet som kirurg i København. Formelt set var han ikke læge, men uddannet kirurg. Læge- og kirurguddannelsen blev først lagt sammen til lægeuddannelsen i 1841. Imidlertid anså man det stadigvæk for mere fordelagtigt, om embedslægestillingerne blev besat af uddannede læger, der havde be-

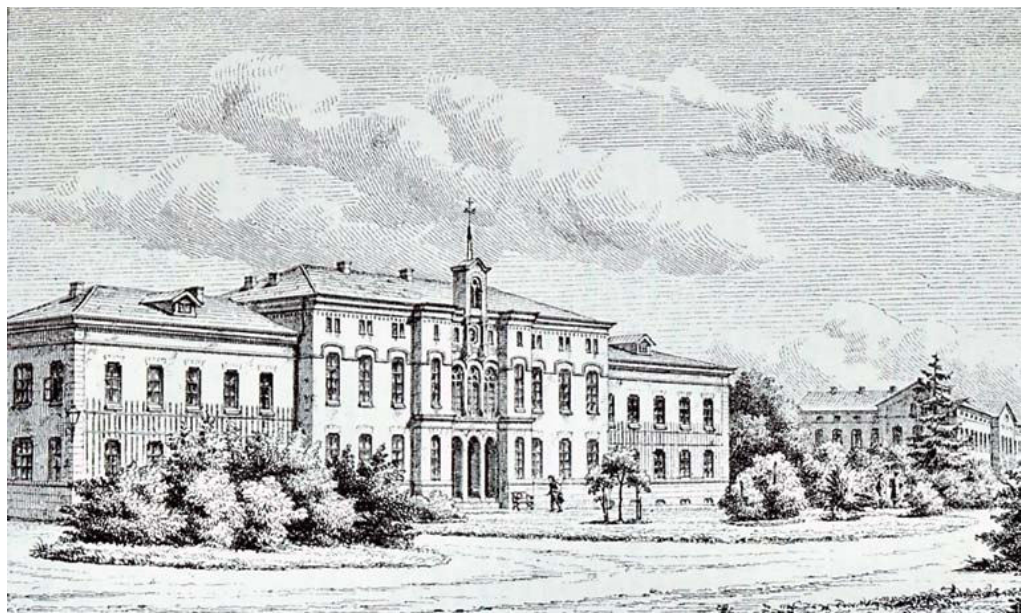
Schleisners underskrift i et brev fra 1854.

stået physicatseksamen. I 1850 blev Grauer konstitueret som physicus i Åbenrå, men konstitutionen ophørte 1854.⁴⁴

En anden der havde søgt stillingen i 1850, var Poul Anton Madvig (1816-1899). Hans broder var filologen og den nationalliberale politiker Johan Nicolai Madvig (1804-1886), der i den aktuelle periode 1848-1851 var minister i ministeriet Moltke. Såfremt man havde udnævnt broderen til physicus, ville man kunne have udlagt det som nepotisme. I 1854 blev Madvig dog udnævnt til physicus i Haderslev. På det tidspunkt var broderen ikke længere minister.⁴⁵ Den tredje ansøger var lægen Moritz Wulff Cohen (1810-1885). Han var født i Holsten, men uddannet kirurg i København og havde efterfølgende disputeret ved universitetet i Kiel og var således blevet dr. med et chir. der. Han praktiserede i Åbenrå. Hvad der formentlig diskvalificerede ham var, at han havde været læge i den slesvig-holstenske oprørshær 1848 til 1851.⁴⁶ Dette så man ikke på med milde øjne ved stillingsbesættelser.

Schleisner og sindssygeanstalten i Slesvig

Det største sygehus i hertugdømmet Slesvig, var et hospital for sindslidende, også kaldet dåreanstalten, der blev indviet i 1820. Det førte en ret selvstændig tilværelse under ledelse af en direktion, hvor physicus i Slesvig var medlem.⁴⁷ Anstalten sendte årlige beretninger og regnskab til ministeriet i København. Her har man formentlig især interesseret sig for, at regnskabet var i orden. Derudover synes der ikke at have væ-

Sindssygeanstalten i Slesvig, som blev indviet 1. okt. 1820, var det første hospital for sindslidende uden for København. Arkitekt var C. F. Hansen (1746-1843). Kilde: Trap Slesvig 1864.

ret megen kontrol med anstaltens virke, indtil Schleisner tiltrådte som medicinalinspektør.⁴⁸

Dåreanstalten i Slesvig, var dimensioneret til at kunne modtage sindslidende fra begge hertugdømmer. Den var faktisk det største sygehus i hertugdømmet Slesvig og blev en af valpladserne for Schleisners personalepolitik.⁴⁹ Ansættelsen af to nye læger i 1858 gav anledning til heftige diskussioner, idet den ene stilling ifølge opslaget udelukkende kunne søges af "einen dänisch gebildeten Arzt".⁵⁰ I 1861 og 1863 blev endnu to dansk uddannede læger ansat ved anstalten og nogle mente, at det var yderligere et eksempel på Schleisners "Dänisierungspolitik".⁵¹ En væsentlig årsag til kritikken var, at sindssygeanstalten i Slesvig også modtog patienter fra Holsten, som var tysktalende og derfor kunne det give sproglige problemer at ansætte dansktalende læger, såfremt disse ikke beherskede tysk.⁵² Sagen blev diskuteret i "Holsteinische Provinzialständeversammlung". En efterfølgende undersøgelse udført af Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig i København resulterede i, at

man ikke anså sprogproblemet som betydningsfuldt og at dets relevans øjensynlig var blevet overdrevet.⁵³

Fagligheden på anstalten var også et problem, som Schleisner blandede sig i. For at få en større indflydelse på anstalten lagde han f.eks. pres på physicus i Slesvig August Klinck (1792-1863), som gennem sit virke var medlem af bestyrelsen for dåreanstalten. Schleisner ønskede, at Klinck skulle træde ud af bestyrelsen og fratræde sin stilling. Klinck havde en lang karriere bag sig, hvor han fra 1825 til 1837 havde været interimphysicus i Neumünster og i 1837 fik han samme stilling i Slesvig. Fra 1853 var han physicus i Slesvig men måtte allerede fratræde stillingen i 1855 som 63-årig.⁵⁴ Det er ikke helt klart, hvad baggrunden hertil har været. Imidlertid havde der været en række faglige forhold på det hygiejniske og behandlingsmæssige område i Slesvig, som Schleisner mente, Klinck som physicus ikke havde håndteret tilstrækkelig hurtigt og kompetent. Måske har Klincks alder og en dårlig hørelse, også været medvirkende årsag til, at Schleisner fik ham afskediget, idet han foretrak mere dynamik i direktionen for sindssygeanstalten i Slesvig. I den konfliktfyldte atmosfære, som prægede Slesvig, var der også røster fremme om, at Klinck var blevet afskediget som led i Schleisners "Dänisierung" af sundhedsvæsenet.⁵⁵ I hvert fald blev Klinck efterfulgt af Carl Ludvig Theodor Hauschultz (1820-1901), der var født i København og uddannet ved Københavns Universitet. Han havde desuden været militærlæge i den danske hær 1848-1850, bl.a. ved forskellige lazaretter. Hauschultz var physicus i Slesvig fra 1856 til 1864 og dermed også medlem af dåreanstaltens direktion.⁵⁶

Afregningen

For de læger der blev forbundet med de slesvig-holstenske bestræbelser på at opnå øget selvstændighed fra den danske helstat, var perioden 1853 til 1864 en vanskelig tid, hvor forholdet mellem dem og medicinalinspektøren var anspændt og konfliktfyldt. For at få et overblik over, hvordan forholdene havde været i hertugdømmet Slesvig i denne periode, blev lægerne Johannes Bockendahl og J.J.A. Rüppel i 1864 opfordret af de nye preussiske magthavere til at undersøge medicinalinspektør Schleisners virke i hertugdømmet Slesvig.

Særligt Johannes Bockendahl (1826-1902) var prototypen på den type læge, som Schleisner og hans overordnede havde forsøgt at fjerne i Slesvig. Han var født i Altona og havde erhvervet sin uddannelse ved

tyske universiteter og afsluttet den i Kiel. Bockendahl var såvel som soldat og senere som medicinstudent med i den slesvig-holstenske oprørshær. Han arbejdede sammen med de dengang kendte kirurger Johann Friedrich August Esmarck (1823-1908) og Georg Friedrich Louis Stromeyer (1804-1876), der begge var professorer ved Kiels Universitet. Stromeyer var tillige generallæge i oprørshæren. Bockendahl blev arresteret af de danske myndigheder efter krigens afslutning og blev som ventet udvist i 1851, men fik lov til at vende hjem i 1852. Samme år bestod han physicatseksamen i Holsten. Efter 1864 fik Bockendahl tilbudt en ledende stilling i det slesvig-holstenske sundhedsvæsen. I 1867 blev han udnævnt til "Professor für gerichtliche Medizin und Geschichte der Medizin" ved Kiels Universitet. Den syvende marts 1870 blev

Medicinalinspektørens segl hidrører fra skrivelse dateret 1860.

sundhedsvæsenet i Slesvig-Holsten indrettet efter preussisk forbillede, hvor topembedsmanden blev tituleret "Regierungs-Medizinalrath".⁵⁷ En stilling, der på adskillige punkter lignede medicinalinspektørstillingen. Ved skæbnens ironi fik Bockendahl stillingen.

Resultatet af Bockendahls og Rüppels undersøgelser af Schleisners virke blev en nærmest sønderlemmende kritik af medicinalinspektørens arbejde, der udkom som bog i 1864 og havde titlen *Die Amtsthätigkeit des Medicinal-Inspectors Dr. Schleisner. Ein actenmäßiger Beitrag zur Kenntniss der Dänischen Beamtenwirtschaft im Herzogthum Schleswig*. Det omfattende arbejde, de to forfattere afleverede, viste stor indsigt i de medicinale og administrative problemstillinger, hvilket de ikke overraskende fik stor ros for i slesvig-holstenske kredse, men ikke i danske.⁵⁸ Bogen indeholdt anonymiserede personsager samt klager over den pro-danske administration af sundhedsvæsenet i Slesvig, som Schleisner havde været eksponent for.

Schleisner har i en af sine bøger nævnt, at han – medens han endnu var i sit embede i Flensborg – blev opsøgt af Bockendahl, der ønskede en række dokumenter udleveret.⁵⁹ Schleisner fornemmede, at der var ugler i mosen, idet Bockendahl ønskede dokumenter udleveret, som Schleisner mente kunne være kompromitterende for ham. Han var på dette tidspunkt i et dilemma med henblik på, hvorvidt det var lovmedholdeligt, at han udleverede de ønskede dokumenter, der vedrørte hans embedsførelse. Bockendahl fik dog noget udleveret.⁶⁰ Efterfølgende makulerede Schleisner, ifølge eget udsagn, en del arkivalier, før han forlod Flensborg. Bockendahl og Rüppels bog er ifølge forfatterne baseret på fakta. Det er imidlertid svært at kontrollere, hvorvidt det er korrekt, men udvalget af "sager" synes at være meget ensidigt, idet Schleisners 11-årige virke kun omtales negativt.

Schleisner atter i København, og tiden der fulgte

Tiden som medicinalinspektør i Flensborg havde påvirket Schleisner, hvilket tydeligt fremgår af hans bøger *Til Belysning af Preussernes og Østrigernes adfærd i Slesvig efter en paa stedet ført Dagbog fra 1864* og *Til Belysning af Dagshistorien efter Fredrik den Syvendes Død*, som udkom i 1889, 25 år efter han havde forladt Flensborg. I disse bøger angriber han blandt andet den civile administration bestående af preussere og østrigere, som stod for de administrative ændringer i hertugdømmerne efter 1864. Schleisners opfattelse var, at den civile administration havde svig-

tet sin opgave ved ikke at sørge for en ordentlig og redelig overgang fra dansk til preussisk styre. Ironisk nok hæftede Schleisner sig især ved, at de danskloyale embedsmænd, der blev afskediget i hans øjne blev dårligt behandlet og at det var uacceptabelt, at de blev afløst af personer med preussisk sindelag. Imidlertid fik 6 ud af de 17 physici, der havde stillingerne op til krigen i 1864, lov til at fortsætte under det nye preussiske styre. Udrensningen iblandt højtstående læger i Slesvig var altså mindre i årene efter 1864 end den havde været i årene efter Tre-årskrigen. Gældende for alle dem, der fik lov til at fortsætte var dog, at de både var født i hertugdømmerne og uddannet i Kiel. Sandsynligvis skal det altså mere ses som et udtryk for, at Schleisner ikke var lykkedes med at fuldføre hans "Dänisierung" af physicusstillingerne end at preusserne gik mindre hårdhændet til værks over for lægestanden i Slesvig.

Et indtryk af Schleisners følelse ved at skulle forlade Flensborg kan man finde i følgende citat:

"Jeg for min Part følte Tabet af Slesvig saa meget mere som jeg i 11 år havde opholdt mig der i en interessant og virksom Stilling. Der fandt iblandt de loyale dansksindede Embedsmænd et særdeles godt Forhold Sted, begrundet i Bevidsthed om den fælleds Opgave, vi havde at bekæmpe slesvig-holstenismen. Med befolkningens lavere lag kom vi ofte i Berøring, netop fordi den ægte Loyalitet fornemlig kun fandtes her, og jeg er saaledes kommen til at sætte høj Pris paa den jevne slesvigske Befolkning".⁶¹

At Schleisner ikke havde venlige tanker om preusserne og formentlig i endnu mindre grad om slesvig-holstenere fremgår af følgende strøttanker i førortalt bog fra 1889. Således skriver han blandt andet, "at Tronfølgeren ikke måtte gifte sig med en tydsk prinsesse".⁶² Han skriver desuden, at "vore unge Damer der lære fremmede Sprog burde helst kun lære Engelsk" og at "man kan ikke fortænke os i, at vi hade Preussen som Europas Antikrist eller Mistofeles. Preussen er praktisk, snu, hensynsløs og dristig. Syd og Mellem Tydskland idealistisk sværmende og gemytlig". Man kan også læse, at "Forsynet benytter Tydskland som en Svøbe mod andre Folk. Det farligste Hovmod er det moralske (Tydskernes)".⁶³

Efter at have forladt Flensborg bosatte Schleisner sig på Frederiksberg Alle 20 i København og fik et virksomt liv, der kom til at omfatte meget andet end at skrive bøger. I 1865 blev Schleisner udnævnt til stadslæge, i 1872 blev han medlem af Sundhedskollegiet og i 1877 blev

han udnævnt til etatsråd. Han fortsatte sit arbejde med epidemiologiske problemstillinger og formåede at omsætte flere af sine forskningsresultater i praksis til gavn for patienterne. I 1879 påtog han sig den ulønnede stilling som forstander ved vaccinationsanstalten i København. Schleisner interesserede sig ligeledes for den statistiske metode, som kunne bidrage til bekæmpelsen af epidemiske sygdomme. Dette fik blandt andet betydning for de store hospitalsbyggerier, der skete i hans tid som stadslæge. Der tænkes her på bygningen og indretningen af Øresundshospitalet i 1879 og Blegdamshospitalet i 1878-80 i København. Grundet svagelighed opgav Schleisner sine embeder i 1886 og han døde i 1900 i en alder af 82 år.

Konklusion

At Schleisner som følge af krigen i 1864 ville miste sin stilling som medicinalinspektør var til at forudse og har næppe været en stor overraskelse for ham selv. Han forlod hertugdømmet sammen med en række andre dansksindede embedsmænd, idet han ikke følte sig tryk ved at forblive i Flensborg. Hans embedsførelse fandt sted i en politisk højspændt periode fra 1853 til 1864. I denne periode har hans virke på det medicinske område nok været det mindst belastende for ham og kritikken af disse opgaver var ikke markant, hverken fra dansk eller tysk side.

Derimod kom hans sundhedsadministrative aktiviteter til at udløse en del konflikter. Den fremherskende opfattelse i den danske centraladministration efter Tre-årskrigen var, at læger med slesvig-holstensk sindelag skulle udskiftes med dansksindede læger. Særligt vigtigt var det, at få de højtstående stillinger som physici besat med danske læger. Denne opfattelse havde såvel kongen, som Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig i København og mange danske politikere. Samme holdning forfægtede Schleisner nidkært og han forsøgte derfor at tiltrække flere læger til Slesvig, som både var født i kongeriget og havde erhvervet deres uddannelse ved Københavns Universitet. Dette skabte ham imidlertid mange fjender i slesvig-holstenske kredse og reelt set var opgaven overordentlig vanskelig, idet det var svært for Schleisner at få tilstrækkeligt med læger fra kongeriget til at flytte til regionen. Schleisners opgaver med at afholde physicateksamen i Flensborg og selv deltage i nyansættelser, betød at han fik mere styr på hvem, der fik stillingerne som physici, og det lykkedes ham at udskifte en del af de

slesvig-holstenske physici med danske. Han måtte dog ofte gå på kompromis med ønsket om at skabe en dansksindet lægestand i Slesvig. Særligt i lokalsamfundene var det svært at undgå, at stillinger som fattiglæger, kommunelæger, landskabslæger og læger ved badestederne på Föhr og Sild blev besat af personer med slesvig-holstensk sindelag.

Schleisner blev af mange forbundet med den såkaldte "Dänisierung" af sundhedsvæsenet i Slesvig og det kom til at præge særligt den slesvig-holstenske opfattelse af hans embedsførelse, som blandt andet kom til udtryk i Bockendahl og Rüppels kritiske bog. Mange af afskedigelserne af de slesvig-holstenske læger var dog allerede sket inden Schleisner tiltrådte stillingen som medicinalinspektør, og samtidig giver det ikke det fulde billede af hans virke, der som beskrevet omfattede en række andre opgaver. Under meget besværlige forhold lykkedes det Schleisner at implementere den nye lovgivning, som udgik fra ministeriet i København, og han bidrog også selv med en række lovbestemmelser i form af skrivelser og cirkulærer, som præciserede en række uklare og uhensigtsmæssige forhold på det farmaceutiske og epidemiologiske område. Et særsyn for tiden var, at han holdt opsyn med og inspicerede visse forhold på sundhedsinstitutionerne i Slesvig, herunder om lokaliteterne, renligheden og ernæringen var i orden. Trods Schleisners anspændte forhold til de slesvig-holstenske læger, lykkedes det ham at skabe visse forbedringer af sundhedsvæsenet i Slesvig. I lyset af de anspændte forhold i tiden efter Tre-årskrigen, har det næppe været nogen helt nem opgave.

KILDER

Utrykte kilder:

Rigsarkivet København (RAK):
Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig 1. Departement, 1. Kontor, Medicinalkommissionens virksomhed (1851-1852).
Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig 1. Departement, 1. Kontor, Medicinalsager (1850-1864).

Rigsarkivet Åbenrå (RAÅ):

Haderslev fysikat, Lægepersonalier (1853-1904)
Haderslev fysikat, Cirkulærer og skrivelser fra Det kgl. Medicinal-Inspektorat (1854-1875).

Trykte kilder:

Chronologisk Samling af de udkomne Forordninger, Rescripter etc. for Hertugdømmet Slesvig. Diverse årgange. Forkortet *Chron. Saml.*
Officiel Tidende for Slesvig. Patent for Hertugdømmet Slesvig angaaende Amnesti, af 20 Mai 1854.

LITTERATUR

- Achelis, T. O.: "Das Biennium der Christiana Albertina zu Kiel 1768 -1867". I *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*. Band 81, 1957, s.113-154.
- Bockendahl, J. & J.J.A. Rüppel: *Die Amtsthätigkeit des Medicinal- Inspektors Dr. Schleisner. Ein actenmässiger Beitrag zur Kenntniss der Dänischen Beamtenwirtschaft im Herzogthum Schleswig*, 1864.
- Brix, Johannes: *Lægevirke i Sønderjylland før 1864*, Sønderjyllands Lægekredsförening v/ medicin-historisk udvalg, 1980.
- Dansk Biografisk Lexikon 1901*, bd. 15.
- Dohrn, N.: *Die Schleswig=Holsteinische Medicinalverfassung in einer systematischen Reihe von Verordnungen dargestellt und mit einer kritischen Einleitung versehen*, 1834.
- Engberg, Jens: *Det slesvigske spørgsmål 1850-1853*. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 1968.
- Fangel, H.: "Dr. J.A. Marcus. Læge i Haderslev 1832-1851. Et bidrag til Slesvig-holstenismens historie i Haderslev." *Haderslev-Samfundets Årsskrift*, 1969-1972, s. 5-45.
- Gottfredsen, Edv.: *Medicinens historie*, Nyt Nordisk Forlag, København 1950.
- Grodum, Tage: "Sindssygehuset i Slesvig", *Dansk Medicinhistorisk Årbog*, 1983, s. 122-143.
- Grodum, Tage: "Embedslægevæsenet og fysici i hertugdømmet Slesvig indtil 1864", *Dansk Medicinhistorisk Årbog*, 1986, s. 9-104.
- Hanssen, Peter: *Geschichte der Epidemien bei Menschen und Tieren im Norden*, Glückstadt 1925.
- Hjelholt, Holger: *A.Regenburg 1815-1895. En dansk embedsmand*, Skrifter for Historisk Samfund for Sønderjylland 48, Aabenraa 1978.
- Hjelholt, Holger: *Den danske Sprogordning og det danske sprogstyre i Slesvig mellem krigene (1850-1864)*, Aschehoug og Co., København 1923.
- Jacobsen, Geir W., Erlend Hem, Jóhann Á. Sigurdsson: "No doubt this childhood disease on Vestmannö can be prevented – Neonatal tetanus on the Westman Islands", *Tidsskriftet den Norske Legeforening* 2011, april 8; 13(7), s. 701-7.
- Jenner, H.: "Organisation des Gesundheitswesens in Schleswig-Holstein in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts", *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*, Band 7, 1982, s. 67-112.
- Johnsen, B.: "Miasma or contagion. Neonatal tetanus (tetanus neonatorum) at the Westman Islands and dr. Peter Schleisner's effort to control it", *Nordisk Medicinhistorisk Årsbok*, 1982, s. 162-170.
- Olafsson, P.A.: "P.A. Schleisner: a pioneer in epidemiology", *Journal of Clinical Epidemiology*, oct. 1999, vol. 52, s. 905-907.
- Schlaber, Gerret Liebing: "Medizinalpolitik zwischen den Fronten. Nationale Blockaden und versäumte Reformen 1850-1864", *Grenzfriedenshefte* 2, 2003, s. 83-100.
- Schleisner, A.P.: "Om den nye retning i lægevidenskaben fornemmelig den chemiske", *Ugeskrift for Læger*, redigeret af dr. Ahrensen og dr. Kayser, 5. bind, No 22, 1842, s. 337-351.
- Schleisner, A.P.: *Til Belysning af Preussernes og Østrigernes Adfærd i Slesvig (efter en paa Stedet ført Dagbog)*, 1864.
- Schleisner, A.P.: *Til Belysning af Dagshistorien efter Frederik den Syvendes Død*, København 1889.
- Uldall, F.A.: *Den civile Medicinallovgivning i Kongeriget Danmark med nordlige Bilande og Colonier*, København bd. 1, 1863.
- Väterlein, Irene: *Johannes Bockendahl (1826-1902). Erster a.o. Professor der Gerichtlichen Medizin und der Geschichte der Medizin der Universität Kiel*, (disp.), Kiel 1976.
- Ørum, H.P.: *Ugeskrift for Læger* 1900, s. 217-220.

NOTER

- 1 Forordning, angaaende Oprettelsen af særlige Over-Medicinal-Autoriteter for Hertugdømmet Slesvig, samt dette Hertugdømmes Inddeling i Physicats-distrikter af 19.12.1852. *Chron. Saml.* 1852, s. 190-196.
- 2 Olafsson 1999, s. 905-907.
- 3 Ørum, H.P. i Ugeskrift for læger 1900, s.217-220; Dansk biografisk Lexikon 1901 bd. 15, s. 187.
- 4 Engberg 1968, s. 42.
- 5 Forordning, angaaende Oprettelsen af særlige Over-Medicinal-Autoriteter for Hertugdømmet Slesvig, samt dette Hertugdømmes Inddeling i Physicats-distrikter, af 19.12.1852. *Chron. Saml.* 1852, s. 190-196.
- 6 Circulaire fra Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig til Overøvrighederne, angaaende Medicinal Inspecturens Embedsstilling af 11. August 1855. *Chron. Saml.* 1855, s. 115.
- 7 Schleisner 1842, s.42.
- 8 Johnsen 1982, s. 62 -70.
- 9 Nosografi: systematisk beskrivelse af en sygdom.
- 10 Den Brightske sygdom er en nyresygdom opkaldt efter den engelske patolog Richard Bright (1789-1858), der arbejdede ved Guy Hospital i London og 1828 som den første beskrev sygdommen. I 1835 påviste han, at venstre hjertekammers muskelmasse ved Brights sygdom er øget.
- 11 Schleisner 1889, s. 6.
- 12 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 13.
- 13 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 18.
- 14 Dohrn 1834, s. 46.
- 15 Schlaber 2003, s. 90.
- 16 Gotfredsen 1950, s. 303.
- 17 Hanssen 1925, s. 27.
- 18 Hanssen 1925, s. 168.
- 19 Dohrn 1834, s. 45.
- 20 Circulaire skrivelse fra Medicinalinspektøren til samtlige praktiserende Læger i Hertugdømmet Slesvig om at anmelde Udbruddet af Epidemier samt aarligt at gøre Indberetninger om forskellige vigtigere Sygdomme. *Chron. Saml.* 1858, s. 116-118.
- 21 Circulairstkrivelse fra Medicinalinspektøren til samtlige Physici angaaende indberetning om epidemiske Sygdomme. *Chron. Saml.* 1858, s. 164.
- 22 Extract af en skrivelse fra Medicinalinspectoratet angaaende Apothekervisitationer samt Angaaende Indsendelse af Medicinalberetninger, af 22. juni 1853. *Chron. Saml.* 1853, s. 154.
- 23 Regulativ fra medicinalinspektoratet for apoteksassistent eksamen i Hertugdømmerne. Slesvig, af 5. juni 1859. *Chron. Saml.* 1859.
- 24 Cirkulairstkrivelse fra Medicinalinspektøren til samtlige Physici hvor det paalægges dem at indberette til Medicinalinspektoratet naar en Apoteker har anmeldt sin Bortrejse paa længere tid, af 26. juli 1854. *Chron. Saml.* 1854, s. 445.
- 25 Krüger gik i skole i Haderslev og påbegyndte derefter filologistudiet i København og senere i Kiel, hvor han i 1847 blev dr.phil. Han blev dr.med. 1857 i den fremskredne alder af 44 år og nedsatte sig derpå som praktiserende læge i Bevtoft 1858, hvor han dog ikke blev længe, idet han flyttede til Skærbæk og senere til Toftlund og sluttelig til Visby hvor han døde i 1889.
- 26 Dohrn 1834, s. 42.
- 27 Brix 1980, s. 24.
- 28 Officin er det lokale i apoteket, hvor medicinen bliver udleveret til kunden.
- 29 Cirkulairstkrivelse fra Medicinalinspektøren for hertugdømmet Slesvig til samtlige Læger og Apotekere i Hertugdømmet Slesvig angaaende forskellige ved Receptskrivningen stedfundne Ulemper, af 7. juli 1855. *Chron. Saml.* 1855, s. 97.
- 30 Bekjendtgørelse, angaaende Ophævelse af Forordning af 1ste Februar 1768 og rescriptet af 21.de september 1774, samt Anordningen af en juridisk Embedseksamen for Hertugdømmet Slesvig 1768, af 21. nov. 1850. *Chron. Saml.* ovs. 1850, s. 166.
- 31 Engberg 1968, s. 46.
- 32 Engberg 1968, s. 44.
- 33 Frederik Ferdinand Tillisch (1801-1889) var født ved Jels og uddannet jurist 1825. Har haft adskillige administrative stillinger før 1864. Således kan nævnes at han fra 1830 til 1837 var amtmand på Færøerne. Fra 1837 til 1843 amtmand i Ringkøbing amt og fra 1843 til 1844 stiftsamtmand i Ålborg. Var regeringskommissær for Slesvig 1850 efter den dansk-preussiske fred. Efter 1861 i flere perioder indenrigsminister.
- 34 Engberg 1968, s. 44.
- 35 *Officiel Tidende for Slesvig*, Nr. 51, af 20. Mai 1851.
- 36 Fangel 1972, s. 2-20.
- 37 Brix 1980, s. 49.
- 38 Brix 1980 s. 56.
- 39 Circulaire fra Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig til Overøvrigheden, angaaende Ansættelsen af Fattiglæger af 23. marts 1855. *Chron. Saml.* 1855, s. 53.
- 40 Schlaber 2003, s. 90.
- 41 Dahl, Christian Theodor (1823-1885) bestod lægekamen 1847 i København. Derefter var han kandidat ved Almindeligt Hospital indtil 1850 og en kort periode konstitueret underlæge i hæren. Samme år nedsatte han sig som praktiserende læge i Haderslev. Fra 1863 til 1864 var Dahl physicus i Aabenraa men blev afskediget. Han kunne dog fortsat udøve sit virke som læge. I 1877 blev han udnævnt til physicus i Aalborg. Et embede han opgav 1882. Han døde i København.
- 42 Tolderlund, Carl Emil (1813-1898) blev læge 1839 og praktiserede i Stubbekøbing indtil han fik stillingen som physicus i Aabenraa 1861. Flyttede 1863 til Korsør hvor han blev stadslæge. Han var formand for Den alm. Danske Lægeforening 1865-1871. Fra 1872 til 1892 landphysicus for Sjællands nordre Physicat. Han døde i København.
- 43 Eugenius Sophus Ernst Heltzen (1818-1898) var uddannet jurist og havde været sekretær hos indenrigsministeren. Han var godsejer og kammerherre og i perioden 1850 til 1864 amtmand for Åbenrå, Sønderborg, Als og Ærø.
- 44 Brix 1980, s. 107.
- 45 Brix 1980, s. 42.
- 46 Brix 1980, s. 57.
- 47 Grodum 1983, s. 122.
- 48 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 7.
- 49 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 17.
- 50 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 16.
- 51 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 15.
- 52 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 15.
- 53 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 16.
- 54 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 13.
- 55 Bockendahl og Rüppel 1864, s. 14.
- 56 Grodum, 1983, s. 130.
- 57 Väterlein 1986, s. 20.
- 58 Det kan nævnes at Bockendahl og Rüppel havde tætte familiære bånd.
- 59 Schleisner 1889, s. 16.
- 60 Schleisner 1889, s. 21.
- 61 Schleisner 1889, s. 21.
- 62 Schleisner 1889, s. 20.
- 63 Schleisner 1889, s. 135.

Zusammenfassung

Nach dem Dreijahreskrieg fanden im Herzogtum Schleswig wesentliche Veränderungen im Gesundheitswesen statt. Zu nennen ist die Einrichtung von 17 "Physicat-Bereichen", einem Sanitätskollegium und eine ganz neue Stellung im Herzogtum, nämlich die des Medizinalrates. Die Stelle wurde mit dem 35-jährigen Arzt Peter Anton Schleisner (1818-1900) besetzt. Schleisner sollte die neuen Richtlinien umsetzen, die vom Ministerium des Herzogtum Schleswigs herausgegeben waren. Dazu gehörte unter anderen, einen pro-dänischen Ärztestand im Herzogtum zu schaffen. Aus dem Grund wird Schleisner von vielen Seiten mit der "Dänisierung" des Gesundheitswesens in Schleswig verknüpft, und das führte von der schleswig-holsteinischen Seite zur harten Kritik seiner Amtsführung. Jedoch waren viele der Verabschiedungen der schleswig-holsteinischen Ärzte schon vor seinem Amtseintritt durchgeführt worden. Die Stelle umfasste auch viele andere Aufgaben, und es gelang Schleisner, das Gesundheitswesen in Schleswig zu verbessern. Er konnte beispielsweise im Bereich der Pharmazie und der Epidemiologie einige unklare und unzweckmäßige Verhältnisse bereinigen, und er führte auch Inspektionen in den Gesundheitsinstitutionen in Schleswig durch.

Danskhedens skiftende konturer:

Agnes Slott-Møller, *Kunstnergaven* og den nationale forpligtelse¹

AF KARINA LYKKE GRAND OG THOR J. MEDNICK

Artiklen handler om Kunstnergaven til Sønderjylland, en kunstsamling der blev grundlagt i 1914, på 50-året for den Anden Slesvigske Krig, og om kunstneren Agnes Slott-Møllers rolle i dette projekt.² Artiklen sætter fokus på flere af Slott-Møllers taler i anledning af Kunstnergaven og diskuterer muligheden for, at hendes noget reaktionære nationalistiske retorik, var medvirkende til, at gaven blev modtaget med manglende entusiasme. Artiklen antyder, at Slott-Møllers udsagn om gaven placerede den på den forældede side af en langvarig kulturdebat i Danmark. En debat, der gik tilbage til guldalderen og fortsatte med at have relevans ind i det tyvende århundrede.

Kunstnergaven

I januar 1921 åbnede der en usædvanlig udstilling på Charlottenborg i København. Udstillingen rummede forskellige kunstarter og præsenterede mere end 400 genstande, der tilsammen udgjorde en samling, der kort forinden var blevet indsamlet som en gave fra danske kunstnere til landsdelen Sønderjylland: et område, der var blevet genforenet med resten af Danmark året før efter at have været under tysk herredømme siden 1864.³ Efter udstillingens debut blev *Kunstnergaven til Sønderjylland* delt i fire dele, overdraget til midlertidige residenser i kulturhistoriske museer i Sønderjylland og næsten øjeblikkeligt glemt.⁴ Til trods for senere bestræbelser på at rehabilitere samlingen i det tyvende århundrede danske kunsthistorie, betragtes den fortsat som relativt insignifikant inden for feltet, hvilket i det mindste delvis skyldes, at mange af de individuelle værker i samlingen var ret middelmådige i deres art og kvalitet.⁵

Som denne artikel vil demonstrere, var den lunkne modtagelse af samlingen også dels forårsaget af, at dens mest uforbeholdne fortalere, kunstneren og forfatteren Agnes Slott-Møller (1862-1937), greb ind verbalt og med sine offentlige udtalelser fik den fremstillet som et symbol